Föreningen Heimdals folkskrifter. — N:r 12.

OM VÄDERLEKSMÄRKEN

DERAS BETYDELSE OCH URSPRUNG

AF **H. HILDEBRAND HILDEBRANDSSON** PROFESSOR VID UPSALA UNIVERSITET ------------
STOCKHOLM F. & G. BEIJERS BOKFÖRLAGSAKTIEBOLAG

Upsala 1894 Almqvist & Wiksells Boktr.-Aktieb.

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken, som tillhör University of Michigan Library, har scannats av Google Books. Den anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i mars 2014 av Bert H.

Redan från urminnes tid hafva försök gjorts att förutsäga kommande väderlek. Från många länder finnas samlingar af “Bemärkelsedagar“, samt af “Tecken“ och “Märken“, som för detta ändamål användts. För vårt land har en större samling dylika af mig utgifvits i sjunde delen af Antikvarisk Tidskrift för Sverige. Dessa kunde indelas i grupper af högst olika såväl* ursprung som värde och betydelse. Den första gruppen angår veckodagarna. Att sådana uttryck som t. ex. “När det regnar i öppen bok, blir det regn till nästa Onsdag“; “Mandags blika gär skitna vika“; “Fredag är en redig kär, — Han kommer med sitt eget vä’r“, sakna all betydelse, är uppenbart. Därnäst följa de märken, som angå årstider och månader. Dessa gå i allmänhet ut därpå, att hvar årstid väderleken bör vara den för årsväxten lämpligaste. Om vintern är jämn köld med snö tjänligast för jorden, under det att såväl för mycken väta som barvinter anses skadligt. Däraf sådana uttryck som “På snö-år — Följer rikt år“, “Mycket snö — Mycket hö“, “Ar Januari varm, så blir skörden arm“, “Julesommar och fåglasång — Ger Påskavinter och slädagång“, o. s. v. Om våren är en regnig och kylig väderlek den lämpligaste, hvarigenom jorden får väta och växterna ej genom för tidig värme påskyndas, innan frostnätterna upphört. Därför heter det ock “Våt och kall vår — Ger ett godt äringsår“, “Snö i säde — Gödsel i träde“, “Martius torrt, April vått och Maj kallt — Fyller källare, visthus och ger hö margfallt“, o. s. v. Sommaren bör vara varm synnerligen under slåtter-och skördetiden, och för öfrigt är regn omväxlande med nordliga vindar och klar himmePgodt för växtligheten. “Bedom regn före midsommar: efteråt kommer det nog din bon förutan“, “Nordanvind i Juni blåser in säd i landet“. Hösten åter bör så länge som möjligt vara frostfri, så länge vegetationen ännu varar, och äfven senare, ty blid höst anses förebåda sträng vinter. “Oväder i September betyder mycket snö i Februari och Mars samt ett godt sädesår.“ “Mycken frost och snö i Oktober bådar mild Januari.“ “Regnar det på Galle — Växer det korn på knalle.“ “Om Mårtensgås går på isen — Trampar julebocken i f-n.“ “Om Anders braskar — Jul slaskar och tvärt om.“ Men det heter å andra sidan: “Om stubben har hatt, Andersmessnatt, Då är vintern satt, och varar till Vårfrunatt“, ty med December bör vintern inträda. “Kall December med mycken snö lofvar godt år.“

Därefter följa de s. k. uBemärkelsedagarnaDessa äro af olika slag. Först märka vi sådana, där väderleken sättes i samband med helgdagarna, såväl de fasta som de rörliga. Uppenbart är, att åtminstone de sistnämnda sakna all betydelse. Uppgifterna äro också därvidlag ganska stridiga. Bondepraktikan t. ex. anser, att “Pingstdags regn är sällan godt“ och i Kalmar län säges, att “Pingstdagsregn faller som etter på jorden“, under det att Sibylle spådom åter lofvar, att “våt pingst gör fet jul!“ Såväl Bondepraktikan som Sibylle spådom äro ense om, att “om

påskdagen är regnig, blifver det året litet foder; men är den klar, blir godt bete och mycket smör“, men däremot tror man i Västergötland, att “regnar det påskdagen och två följande söndagar, blir godt år“. Rörande öfriga bemärkelsedagar måste man skilja mellan sådana, af hvilkas beskaffenhet den kommande väderleken, årsväxten m. m. skall bero, dels sådana, om hvilka det påstås, att de skola i allmänhet själfva hafva en viss väderlek. Hvad de förstnämnda beträffar, så gäller i allmänhet detsamma, som ofvan sagts om månader och årstider, att de i allmänhet böra hafva det för årstiden önskligaste vädret. “St. Pauli dag (25 Jan.) klar betyder god årsväxt“; “Kyndelsmess’tö — Fruset korn och ruttethö“, men “snö denna dag betecknar snar sommar“, “är Tiburtius (15 April) kall, blir sommaren varm“. — “Den 13 —15 April kallas sommarmåla-dagarna. Sommaren börjar nu och får motsatt väder mot dessa dagar“, således blir vacker sommar, om de äro våta. — “Fryser det natten till vårfrudagen (25 Mars), så fryser det 40 nätter därefter.“ — “Regnar det Petri-Fäng (1 Aug.), blir det allt tre-vecke-regn.“ — “När Viti tid (15 Juni) regnar, blir fruktbart år“, o. s. v. Märkliga undantag härifrån finnas dock, t. ex. “Tret-tondagstö — bättre än 20 lass hö.“ Stridiga uppgifter om samma dags betydelse förekomma äfven ofta. Hit hör ock bestämmandet af hela följande årets väderlek af väderleken på julaftonen, eller på grund af den vecka, dag, hvarpå juldagen infaller, eller af väderleken på de tolf dagarna, som följa efter juldagen, af hvilka hvar och en bestämmer vädret för motsvarande månad under följande år, o. s. v. “Om Jule-Afton“ säger Bondepraktikan:

“Är Jule-Afton och Jule-Natt klara Föruthan rägn och wäder, så tag wara,

Thet Ahrefc blifwer nog både korn och wijn,

Så får hwar nog til Födan sin,

Men blifwer thet wäder och rägn,

Betyder thet litet Korn och Wijn i hvar äng.

Kommer Wäder af östan hijt,

Tå döör Qweg och Diur i thenna tjd,

Men kommer thet oss ifrån wästan,

Blifwer Siukdom Kungars och Förstars gäst:

Döden skal taga många af them ock så,

Som borttager alle både stora och Bmå.

Kommer Wädret af nordan tå gläd tu tigh Ty ther efter följer ett godt Åhr wisserlig,

Men om thet kommer af sunnan ther näst,

Thet betyder dagelig Siukdom wist.“

Bland de bemärkelsedagar, som anses i allmänhet själfva hafva en viss väderlek, märkas först de s. k. Järnnätterna, olika i olika provinser, hvilka anses vanligen vara de sista frostnätterna om våren eller de första om hösten. Märklig är den frost-tid, som i många länder anses medfölja dels ivårt land des. k. “naddarna“, “Valborgs noran“ eller “ludde-nätterna“ omkring den 1 Maj, dels i sydligare länder midten af Maj; tyskarne frukta “die gestrengen Herrn (de stränga herrame): Mamertus, Pancratius und Servatius“ och fransmännen säga: “à la mi — mai — queue d’hiver“, (i midten af Maj en svans af vintern). Anledningen härtill är uppenbarligen, att just vid denna tid frost är synnerligen skadlig for vegetationen. Annu intressantare är den s. k. “fruntimmers- eller Hick veckan“ den 19—26 Juli, som ej utan skäl är illa beryktad såsom “gärna gråtande“. Denna observation är fullt riktig, ty i Sverige och hela mellersta Europa infaller regntiden i Juli och Augusti. “Flickveckan“ infaller just i närheten af regn-maximet och sammanföll under gamla stilen nästan precis med detsamma. Afven andra dagar under dessa månader hafva ock därför utpekats som regniga. “Den 15 Aug. börjar våta veckan.“ — “Måns (19 Aug.) blif hemma med din såg och din skrofhöfvel — Annars blir du våt både om tröja och om stöfvel“, m. fl.

Sannolikt är också, att vissa bemärkelsedagar hafva samband med de helgons egenskaper, hvars namn de bära. Därvid torde dock hända, att helgonet fått sig tilldeladt egenskaperna hos den gud eller halfgud, hvars fest i hednatiden firats den dagen. Ofta ha, såsom speciellt uppvisats för Italien, vid kristendomens införande helgdagar förlagts till de dagar, som af ålder firats som sådana, och i folkmedvetandet har dagens urgamla betydelse i ett eller annat afseende fortlefvat, och det kristna helgonet fått intaga den gamle gudens plats och ärfva dess goda — eller stundom onda — egenskaper!

Vi öfvergå nu till de egentliga väderleksmärkena, eller de tecken, som anses betyda ett omslag i väderleken. I främsta rummet hafva vi då tecken af solen, månen och öfriga himlakroppar, samt af molnen, luftens beskaffenhet eller af optiska fenomener*. Först och främst måste vi här såsom fullständigt värdelösa frånskilja alla rent astro-

* Ljusföreteelser på himmelen.

\nomiska med undantag af de, som angifva eller stå i samband med årstidernas växlingar, och möjligen de, som angå solfläckarna, hvilkas inflytande på väderleken dock ännu är i hög grad omtvistad. Alla öfriga af detta slag, såsom månskiften, månens upp- och nedstigande genom djurkretsen Q*yska i almanackan“), planeternas inbördes ställningar, o. s. v. äro intet annat än kvarlefvor af astrologisk vidskepelse. Hit höra Hr Falbs spådomar, som på senare tider gjort så mycket väsen af sig. Ehuru författaren på annat ställe gjort en utförligare kritik af desamma *, är det dock måhända ej ur vägen att här i korthet vidröra dem. Falbs resonnement är i korthet följande: Enhvar vet, att ebb och flod i hafvet alstras af månens och solens attraktion på hafsvattnet, och att den starkaste verkan, den s. k. “springfloden“, inträffar, då båda himlakropparna och jorden stå så nära som möjligt i en rät linie, d. v. s. vid ny- och fullmåne. Är månen samtidigt jorden så nära som möjligt, och går den till på köpet då också upp eller ned genom djurkretsen, så blir den flodbildande kraften så stor som möjligt. Enligt Falb hafva vi då en “kritisk dag“ af första ordningen. Det är tydligt, säger han, att ebb och flod måste bilda sig äfven i lufthafvet och där blifva så mycket starkare, då luften ju är så ofantligt mycket lättare än vattnet. Det är alltså vid ny- och fullmåne, som vi hafva att vänta de svåraste rubbningarna i luftkretsen, stormar och oväder, under det att lugnare och vackrare väder härskar vid första och sista kvarteren. Sitt påstående bevisar nu Falb på det sättet, att han utförligt redogör för alla möjliga oväder och däraf föranledda olyckor, som inträffat vid ny- och fullmåne. An har en ångbåt förlist på Atlanten, än har det åskat midt i vintern i Sverige, än har en tyfon anställt förödelse i Kina, än har det varit öfversvämning i Ostindien eller Australien, o. s. v.

Först och främst bör nu anmärkas, att Falb aldrig säger hvar ovädret skall inträffa! Men det kan man tryggt

* Nordisk Tidskrift 1891.förutsäga om hvilken dag som helst, att det skall blifva oväder någonstädes — ja t. o. m. -flerstädes på jorden, ty det finnes säkerligen ingen enda dag, då det ej inträffar. I själfva hufvudsaken är emellertid blott att anmärka, att den af Falb antagna ofantliga ebb och floden i luffckretsen — icke existerar. Redan för omkring hundra år sedan bevisade den store astronomen Laplace matematiskt, att just därför att luften är så mycket lättare än vattnet, måste en ebb och flod i lufthafvet blifva i det närmaste omärklig. Erfarenheten visar ock, att det blott är med synnerligen goda barometrar utförda observationer i närheten af ekvatorn, som angifva ett ringa spår af ebb och flod i luften. På väderleken har detta ej den ringaste inverkan. Falhs sätt att bevisa.sitt påstående är för öfrigt högst egendomligt. Han redogör nämligen, som sagdt, utförligt för alla möjliga oväder och af dem förorsakade olyckor, hvilka inträffat på hans “kritiska dagar“, men förbigår alldeles dem, som inträffat på andra dagar. Sålunda förfarer han alldeles så, som om någon hade fått i sitt hufvud, att de flesta begrafningar inträffade t. ex. på fredagar, och ville bevisa det på det sättet, att han redogjorde utförligt för alla möjliga på fredagar försiggångna begrafningar utan att ens taga reda på, om några sådana inträffade på andra dagar. Det är emellertid uppenbart, att om man vill bevisa, att de flesta atmosferiska rubbningar inträffa vid ny- och fullmåne, och att de äro sällsyntast vid första och sista kvarteren, så måste man se efter, huru många som inträffat i hvardera fallet. Vi skola göra en dylik jämförelse. Enligt de af Chambers i Bombay och John Eliot i Calcutta ufcgifna förteckningarna öfver cykloner på Arabiska hafvet och Bengaliska viken hafva sedaiv 1850 ett antal af 153 sådana inträffat. De dagar, på hvilka de först uppträdt för hvarje gång, fördela sig på följande sätt på

månskiftena, hvarvid till hvarje månskifte räknats de tre föregående och de tre efterföljande dagarna.Fullmåne...........30

Nymåne........... ... 34

Summa 64 för Falb.

Första kvarteret.... 37

Sista kvarteret....34

Summa 71 mot Falb.

18 inträffade midt emellan två månskiften och måste således uteslutas ur beräkningen.

De dagar, då starka stormcentra med ett barometerstånd under 735 miUim. passerat Upsala från den 30 Maj 1865 till slutet af 1889, fördela sig sålunda:

Fullmåne...........50

Nymåne............33

Summa 83 för Falb.

Första kvarteret. ... 46

Sista kvarteret.......26

Summa 72 mot Falb.

Här hafva 11 fall uteslutits såsom infallande på oktanterna *.

I Förenta Staterna hafva från 1830 till 1882 338 tor-nado-dagar** antecknats, hvilka fördela sig sålunda:

Fullmåne.............72

Nymåne................66

Summa 138 för Falb.

Första kvarteret. ... 90

Sista kvarteret......71

Summa 161 mot Falb.

På oktanterna hafva inträffat 39.

Åskväder under vinterhalfåret anser Herr Falb äfven stödja hans åsikter. Under åren 1871—73 inträffade i Sverige

Oktanter = de dagar, som faUa midt emellan m&nens kvarter. Tornado = en hvirfvelstorm i Amerika.42 åskväder under den kalla årstiden Oktober—April, näm-

ligen vid

Fullmåne............ 8

Nymåne...............12

Summa 20 för Falb.

Första kvarteret. ... 10

Sista kvarteret.....12

Summa 22 mot Falb.

Dessa exempel kunna mångdubblas, och resultatet blir städse detsamma: Dessa företeelser hafva ej det ringaste

med månskiftena att göra, och Herr Falbs påståenden äro alldeles grundlösa. Summorna för och mot Falb äro nästan likay och det är ju just beviset för att sakerna ej stå i samband med hvarandra, ty om man slår udda och jämnt, om en sak skall inträffa eller ej, så måste det lika ofta slå in som icke slå in! — Vi hafva uppehållit oss något längre vid denna sak, emedan Falb alltjämt har många troende, emedan de “sett att hans förutsägelser ofta slå in“.

Låtom oss nu lämna detta och öfvergå till de tecken, som bero på själfva luftens beskaffenhet. Det heter då, att “går solen klart upp eller ned med glittrande guldiär-gade strålar på klar himmel“, eller “äro nymånens horn skarpa och dess färg hvit“, eller “om fullmånen skiner ovanligt klart“, eller “stjärnorna tindra klart“ och “vintergatan är klar“, så blir vädret vackert. Men däremot kommer regn eller storm, då “solen går i bänk“ eller “bäddar under sig vid nedgången“, då “solen vid uppgången är matt och blekgul“ eller “mötes af moln, som dela sig i söder och norr om den“, då “solen går upp klar, men synes som ihålig nedåt“, då “månens horn äro mörka och trubbiga“ eller “dess färg är röd, mörk eller blek“, då “stjärnorna synas röda och liksom ludna“ eller “vintergatan är dunkel med mörka fläckar“, o. s. v. Likaså bådas oväder då “fjädermoln synas på klar himmel, spridda och vågiga“, synnerligen “om de gå mot öster“, då “himlen öfVerdrages medlätta moln“ och “solen skiner genom flor“, en tunn slöja af fjädermoln, i hvilken “gårdar och ringar kring solen, månen eller större stjärnor visa sig“, hvarvid “stormen eller ovädret kommer från det håll, hvaråt ringen öppnar sig“^ då “solulfvar (bisolar) visa sig“, eller “höga ljuspelare“ eller “bimånar synas“. Bland andra hithörande märken må äfven erinras om de allbekanta: “aftonrödt klar natt — rnorgon-rödt våt hatt“, “regnbåge om morgonen bådar oväder, men om aftonen vackert väder“, “börjar det blåsa under sakta regn och skyarna skiljas åt i N. eller V., och vinden kommer därifrån, blir det snart vackert väder“, “om morgondimman stiger, så blir det regn, men faller den, så blir dagen vacker“.

Dessa och dylika märken ar det, hvarefter våra sjömän, fiskare och landtbrukare ofta rätta sig vid bedömandet af stundande väderlek. De visa sig ofta ganska tillförlitliga, men ej så sällan får man dock erfara att, som det heter, “gamla märken stå inte“. Anledningen till såväl det ena som det andra blir klar, om vi se till, huru det i själfva verket går till vid förändringar i väderleken. Det har visat sig nödvändigt för detta ändamål att ej inskränka sig till iakttagelser på ett enda ställe, utan förskaffa sig en öfverblick öfver de väderleksförhållanden, som samtidigt råda öfver en stor' del af jordytan. Detta erhåller man genom studerandet af de s. k. synoptiska väderlekskartorna *), hvilka numera till allmänhetens tjänst dagligen publiceras i våra större tidningar. Dessa kartor åstadkommas, som bekant, på följande sätt: Hvarje morgon insändas från ett stort antal platser inom och utom landet telegrammer till meteorologiska anstalten i Stockholm angifvande för kl. 8 f. m. barometerståndet, temperaturen, vindens riktning och styrka, graden af molnighet, samt om där varit regn, snö, dimma eller åska, äfvensom nederbördsmängden under sist-förflutna dygnet. På grund af dessa uppgifter uppritas nu

’) Kartor, som utvisa samtidig väderlek pä olika orter.den synoptiska kartan. Kring hvarje station ritas en liten cirkel, som är blank, om himlen på ifrågavarande plats varit klar, men skuggas mer eller mindre, allt efter som himlen varit mulen. Där bredvid ritas en pil flygande med vinden, hvilken förses med flera eller färre sidostreck allt efter vindstyrkan (0 = lugnt, 6 = orkan); regn, snö, o. s. v. an-gifvas med särskilda tecken (se kartorna), och barometerståndet utsättes vid hvarje station. På grund af de sistnämnda siffrorna dragas nu efter ögonmått öfver eller mellan stationerna isobarerna, eller linier för lika barometerstånd eller lufttryck. (På de tryckta kartorna utelämnas barometerstånden vid de särskilda stationerna för tydlighetens skull och endast isobarerna återgifvas.) På detta sätt erhåller man nu liksom i fågelperspektiv en öfverblick öfver de samtidiga väderleksförhållandena på en stor del af jordytan. Vid betraktandet af dylika synoptiska kartor finner man nu, att på vissa trakter stod barometern högt, öfver 760 mm., på andra lågt, under 760 mm. De förra kallas maxima eller anticyklonery de senare minima eller cykloner. Vi hafva här utvalt ett par exempel. Den 8 April 1892 (se kartan) täcktes nästan hela kartans område af ett stort maximum. Isobarerna bilda kurvor kring en trakt i södra Sverige, där barometern står högst, öfver 770 mm. Vindens riktning söder om centret, i syd-Sverige och Tyskland, är mellan ost och nord, norr därom åter mellan syd och väst. Den blåser således ut från centret, men ej rätt ut därifrån, såsom man skulle vänta, utan luftströmmen viker (såsom mekaniken bevisar, på grund af jordens rotation) ständigt åt höger, så att

luften erhåller en roterande rörelse kring centret i samma led som visarn på ett ur, eller medsols. Den rör sig alltid spiralformigt ut från centret. Kartan för den 10 December 1891 visar åter ett ovanligt starkt minimum, i hvars centrum norr om Skottland barometern har det för våra trakter oerhördt låga ståndet 710 mm. Vinden roterar här åter motsols kring centret, men suges samtidigt in mot detsamma, så att luften alltså rör sigfall.¿3 :«3 eS :cä

M a ä o

HÖGREspiralformigt in mot centret. Den följande dagen har, som vi se, hela minimet flyttat sig österut, så att centret, hvari lufttrycket nu stigit till omkring 720 mm., ligger på norska kusten norr öm Throndhjem. Detta är i öfverensstäm-melse med hvad som vanligen inträffar. Genomgår nian en mängd kartor, så finner man" nämligen, att maxima ofta stå stilla eller flytta sig obetydligt åt olika håll från en dag till följande, men att minima hafva nästan alltid en större eller mindre hastighet från väster till öster. Står ett maximum i vägen, så böjas deras banor omkring detsamma, så att rörelsen blir än mer mot NO, än mer mot SO.

Ett närmare studium af de synoptiska kartorna har nu lärt oss känna, hvilka väderleksförhållanden åtfölja de höga och låga lufttrycken. De förra, eller maxima, äro de trakter, där det vackra vädret härskar, de senare åter åtföljas vanligen af storm och oväder, hvarför centret för ett minimum ock vanligen kallas “stormcentrum“ eller “ovä-derscentrum“. Ofver maxima är himlen vanligen klar, hvil-ket medför hetta och torka under sommaren. Under vintern åter underlättar den klara himlen värmeutstrålningen mot världsrymden, hvarigenom jordytan, synnerligen om den är snöhöljd, samt de på densamma hvilande luftlagren starkt af kylas. Vid sådana tillfällen är det ej obetydligt varmare på en viss höjd öfver marken; “kölden samlar sig i dalarna“, som äro “frostländta“. Höst och vår har man nämligen att vid högt barometerstånd och klar himmel befara frostnätter.

Vid minima hafva vi att skilja mellan den främre, östra, och den bakre, västra sidan. På den främre råda vindar från sydkanten med mulen liimmel och nederbörd; på Englands och Sveriges ostkuster kommer mesta nederbörden med syd till ostlig vind — “östanväder och kär’nga-träta börjar med storm och slutar med väta“ —, på västkusterna åter med syd väst vinden, — hvarföre sjömännens oljehattar ju kallas “sydvästar“. Då ováderscentret passerat, klarnar himlen upp på baksidan af minimet, och reg-net börjar falla skurvis för att snart alldeles upphöra. Då ovädret närmar sig, faller barometern och stiger temperaturen, då det aflägsnar sig, stiger barometern och faller temperaturen.

En annan olikhet mellan maxima och minima är den, att, såsom äfven af våra bifogade kartor synes, isobarema ligga längre åtskiljda kring de förra, men kring de senare närmare intill hvarandra. Detta medför, att vinden i förra fallet är svag, i det senare starkare, stundom stormande. Liksom en kula rullar hastigare utför en plan, ju skarpare lutningen är, så måste äfven luften komma i desto hastigare strömning, ju större tryckskillnaden är mellan närliggande platser; är t. ex. skillnaden i lufttryck mellan Stockholm och Upsala en dag 5 mm. och en annan blott 2 mm., så måste luftströmmen eller vinden, som just orsakas af tryckskillnaden, vara starkare den förra dagen än den senare.

Man kan nu göra sig den frågan: hvart tar den luft vägen, som oupphörligt strömmar in mot ett oväderscentrum, och hvarifrån kommer den luft, som oupphörligt strömmar ut från centret för ett maxinjum? Trots dessa strömmar förblir lufttrycket ofta flera dagar oförändradt i ^essa centra, ja lufttrycket i ett minimum kan ytterligare förminskas och i ett maximum förökas. För att förstå detta, måste vi på något sätt söka lära känna vindarnas riktning i de högre rymderna af atmosferen. Lyckligtvis låter detta merändels sig göra, genom att observera, från hvilket väderstreck molnen drifva. Molnen äro af flera olika slag, hvilka flyta på olika höjd öfver marken, och man har på flera ställen uppmätt dessa höjder. De högsta äro de s. k. fjädermolnen, dessa fina, hvita fjädrar eller strimmor, hvilka tyckas vara likspm penslade på den blå himmelen, och hvilka stundom täcka den med en tunn gråhvit slöja, i hvilken gårdar och ringar kring sol och måne, eller “solulfvar“, bisolar, visa sig. De flyta på en höjd af omkring 9—10,000 meter.

Genom iakttagelser af dessa fjädermolns gång har man funnit, att de röra sig ut från minima, isynnerhet utbreda

Föreningen lleimdals folkskrifter. 12. 2de sig ganska vidt framfor desamma. Däremot röra de sig in mot maxima.

Häraf kan man således draga den slutsatsen, att luften, som vid jordytan rör sig i spiraler in mot centret för ett minimum, stiger uppåt och i de högre rymderna åter flyter ut från detsamma, så att rörelsen erinrar om en damhvirfvel på landsvägen, där dammet hvirflar in längs marken, skrufvas i höjden och sedan åter upptill breder ut sig åt sidorna. Ofver maxima åter strömmar luften upptill in från alla sidor, sjunker nedåt och strömmar så ut igen längs marken. 1 denna upp och ned stigande rörelse hos luften hafva vi att söka förklaringen af den olika väderleken i de trakter, öfver hvilka ett minimum eller ett maximum för tillfället ligger. I förra fallet förer den uppstigande luftströmmen fuktighet med sig upp i höjden till kallare rymder. Fuktigheten utfålies där till moln, och nederbörd bildas. En del följer med till än större höjd, där den utfålies och fryser till fina isnålar. Att fjädermolnen åtminstone ofta bestå af sådana, bevisas just äf de gårdar, kransar, bisolar och bimånar, o. s. v., som bildas i dem, ty det låter matematiskt beräkna sig, att just sådana måste bildas, då ljuset under vissa förhållanden brytes i sexsidiga iskristaller. Då det i våra trakter är de sydliga vindarna, som äro varmast och fuktigast, så inses ock, hvarför moln och nederbörd isynnerhet måste bildas på framsidan eller den östra sidan af minimet, under det att de nordliga, kalla och torra vindarne på baksidan medföra uppklarnande väderlek.

Det är nu uppgiften för meteorologiska centralanstalten i hvarje land, att genom jämförelse af en dags karta med de föregående dagarnas sluta sig till de förändringar i väderleken, som äro sannolika för nästa dag. De “utsikter“, som på grund däraf utgifvas och genom telegrafen och tidningarna spridas till allmänheten, göra sålunda ej anspråk på ofelbarhet. De ange blott hvad som på grund af tillgängliga fakta och af erfarenheten vunna regler>.och lagar måste anses sannolikast. En opartisk beräkning hardock visat, att de i allmänhet f. n. slå in i omkring 80 procent af alla fallen.

Det är emellertid ej vår uppgift, att här redogöra för väderleksförutsägelserna vid de meteorologiska anstalterna. Det anförda må vara nog. Men vi skola se till, hvad den enskilde iakttagaren kan sluta sig till. Är vädret vackert med högt barometerstånd, så är himlen klar, och således skina himlakropparna med klart sken, “månens horn äro skarpa“ och stjärnorna och vintergatan lysa vackert. Närmar sig åter ett o väderscentrum, så är det först spridda fjädermoln, som visa sig, som så småningom bilda en först nästan omärklig, sedan allt tätare slöja öfver himlen. Himla-s kropparna synas mörkare, “skina genom flor“, månens horn blifva trubbigare, och måhända börja gårdar, bisolar, o. s. v. att visa sig. Barometern börjar falla, och vinden går ned på sydkanten. Det är således tydligt, att ett oväderscentrum närmar sig, och sannolikhet finnes för att nederbörd och kanske storm är nära förestående. Från en enda plats är det emellertid omöjligt att bestämma, i hvilken riktning centret rör sig. Det kan passera i närheten af platsen, och då slå märkena in, men det kan också gå på så stort af-stånd, att man ej får känning af det egentliga ovädret. Endast en flik af den detsamma omgifvande slöjan af fjädermoln här sträckt sig öfver platsen, men den försvinner åter, och det vackra vädret fortfar. “Gamla märken stå inte“, heter det då! Men om verkligen ovädret inbryter, så börjar himlen mulna och regn eller snö att falla. Då nu minima röra sig ungefärligen från väster till öster, så inses omedelbart riktigheten af sådana märken som att oväder väntas “om den uppgående solen mötes af moln“, eller “om solen vid nedgången bäddar under sig“, eller “om det är regnbåge om morgonen“ och således regn i väster, o. s. v. När barometern åter börjar stiga, så klarnar himlen åter upp, molnen fördela sig och försvinna mot öster. Vackert väder bådas alltså, då det klarnar i väster, så att “solen går klari^d*, eller *det är regnbåge om aftonen* och således regn i öster, o. s. v.

Det aftagande lufttrycket, den stigande temperaturen och kanske i första rummet den tilltagande fuktigheten, då ett minimum närmar sig, inverka i hög grad på människokroppen samt på djur och vissa växter. Rheumatiska

smärtor förvärras: *giktbrutna personer äro lefvande väderspåmän*, *liktornar och gamla ärr klia mot oväder*, “det ovädret har jag haft i min rygg, eller i mitt hufvud, eller i armar och ben länge“, äro nog ofta hörda och ofta ganska riktiga yttranden. En viss oro griper både människor och djur. Bondepraktikan säger bland annat härom:

“När Paddorna om Morgonen mycket skrija,

Tå få wij ett stort regn wisserliga. —

Om Giäss och Änder wilde och tamme,

Mycket bada och sig samla tillsammann,

Och många sådana Foglar komma här,

Ett wått Wäder förhanden är. —

Thet är förutan bedrägerij wist och sant,

At när Swalorna flyga på Watn,

Och med sina wingar ther uti slå,

Ett stort Regn wij wisserlig få. —

När Hundens Buuk mycket knurrar,

Äter mycket örääs grijnar och murrar,

Tå wil thet gärna så tillgå,

At wij snart ther efter ett Regn få. —

När Hundarna Gräset uthspyy,

Och Qwinfolcks händer klija på nytt,

Och Låppor them mycket stinga,

Ett stort Regn skal tu höra klinga. —

När Gröten mon brännas wid,

Och Barnet är ey roligt Nattetijd,

Betyder Regn och Stormwäders Ihl. —

När Solen stinger mycket heet,

Och Köerna bissa och brumma,

Straxt säger Bonden jag det wet,

Här wil ett stort Regn komma. —

När mygg om Hösten bijta swåra,

Thes meer Regn skal tu taga wara.“ —

O. s. v.Dessa och flera dylika “märken“ bero, som sagdt, därpå, att de lefvande varelserna mer eller mindre hafva känning af de företeelser i luftkretsen, som åtfölja annalkande oväder. Strängt taget har förändringen redan härjat inträda, så att de snarare kunna sägas åtfölja än förebåda densamma, ehuru visserligen t. ex. rheumatiska smärtor hos vissa personer så tidigt inställa sig, att de meteorologiska instrumentens förändringar ännu äro föga märkbara. I öfrigt gäller här, liksom i föregående fall,' att oväders-centret mycket väl kan passera förbi platsen, så att densamma blott får känning af minimets så att säga utkanter.

En annan orsak hafva vi att söka därtill, att vargar och andra vilda djur eller vissa fåglar, såsom domherrar, talgoxar och sidensvansar, söka sig till människors boningar, hvilket anses båda “sträng vinter, frost och snö“. I detta fall är det naturligtvis hungern, som drifver dem därtill. Då frosten är sträng .och marken snöhöljd, så blir födan knapp i skogarna. Att de anses “bebåda“ sträng vinter, kan förklaras däraf, att de barometriska maxima med förkärlek uppträda öfver snöhöljda trakter, och att de, som vi ofvan påpekat, ofta blifva nästan orörliga under en längre tid medförande klar och kall väderlek under vintern. Har en gång sträng köld inträdt öfver ett snöhöljdt land, så plägar den ofta blifva ihållande.

Hvad slutligen angår öfriga “märken“, så gäller äfven om dem, att det omslag i vädret, som de anses bebåda, i själfva verket redan börjat inträda. Sålunda beror det uppenbarligen på en tilltagande fuktighet i luften, att regn

väntas, då “strängarna på •fiolen spännes ur tonen“, “röken slår ned“, “(talg)ljusen brinna dåligt och spraka“, “salt och saltad mat vätskas“, “murar få rimfrost och stengolf blifva fuktiga om vintern“, “askan klimpar sig“, “skogen mörknar“, “afträden, kloaker och dypölar lukta starkt“, o. s. v. Likaså har värme om sommaren eller köld om vintern med torrt väder redan inträdt, då “salt och saltad mat torkar“, “stark solrök (damm i luften) inträder“, “det skroar (då-nar) i isen*, * smäller i gärdesgårdsstafvar eller träväggar“, o. s. v.

Att “stark uppsjö bådar regnväder, motsatsen torka“ på Svenska Östersjökusten förklaras däraf, att östanväder där medför regn, men V—NV vind klarnande himmel. På många trakter i landet finnas föröfrigt dylika lokala “märken“, såsom t. ex. i Östergötland: “När Stjerntorpfrun byker, blir regn“, “När Hungerbrunnskällan har mycket vatten, blir året torrt och tvärt om“, eller från Smålaild: “Nar Helgasjön susar, blir det regn“, “När Vettern full af vatten står, — Då stundar säkert svåra år“, “När Sjunnafallet i Emmån höres lång väg, blir det regn“, och dylika finnas väl 'i de flesta landsorter. Yi uppehålla oss ej närmare vid denna klass, ty för att bedöma deras värde måste man i allmänhet känna förhållandena på orten. Den som det gör, torde nog lätt kunna förklara dem enligt ofvan angifna grunder.

I det föregående hafva vi nu genomgått de viktigaste grupper af bemärkelsedagar och väderleksraärken, som förekomma i vårt land. Vi skola nu i korthet behandla frågan om deras ursprung.

Till en början må det anmärkas, att de, åtminstone i allmänhet, icke torde hafva uppkommit i Sverige. I den samling Gamla Ordspråk, från 1300- och 1400-talen, som af sedermera Erkebiskopen H. Beuterdahl utgafs i Lund 1840, och hvilkas antal uppgår» till 1,110, finnas högst få? som angå väderleken. Men på 1600-talet inkommo flertalet under eller strax efter trettioåriga kriget. De första samlingarna voro i almanackor, hvilka på den tiden ut-gåfvos af enskilda personer. Ibland dessa almanackor äro i detta hänseende följande de viktigaste: Marcus Freund, Strengnäs 1659; S. Dalin, Linköping 1665 och Peter Elvius, Stockholm 1703.Den viktigaste tryckta källan är dock Bonde-Praktikan. Enligt en nyligen af Bibliotekarien Bygdén på Upsala Universitetsbibliotek funnen gammal uppgift skall den första svenska upplagan af 1663 vara öfversatt från tyskan af Nils Klint, Kyrkoherde i “Komble“ (Kumla?). Denna bok har sedan, som bekant, ända till de sista åren utgifvits i flera nästan alldeles oförändrade upplagor.

En annan än i dag i vårt land mycket spridd samling är Väderleks-Spåman af Erik Burman, Astronomie professor i Upsala 1724—29.

Slutligen hafva vi en tredje dylik folkbok, som i vårt land först utgafs i början af 1600-talet, Sibyllce Spådom, hvilken i förstone (liksom i den 1893 i Ulricehamn tryckta upplagan, som öfverensstämmer med de äldsta), innehöll högst obetydligt rörande väderleken, men som i andra, t. ex. Karlshamns-upplagan af 1873, meddelar en mängd väderleks-märken. Ursprunget till denna bok är mig obekant. Enligt Professor PLellmann}s i Berlin skriftliga meddelande till mig är den obekant i Tyskland.

Afven en del af de “märken“, som finnas införda i min ofvannämnda samling, och som insamlats af otryckta källor, således direkt ur folkmunnen, som man säger, hän-tyda på ett sydligare klimat, och härstamma således säkerligen ur äldre “Practica och Prognostica“, hvaraf stora massor utgåfvos i Italien och Tyskland under reformations-tidehvarfvet. Så angifves stundom vissa företeelser såsom islossningen i insjöarna m. m. på för landet eller orten alldeles orimliga tider. Så t. ex. äro följande rim rörande den 7:de Mars upptecknade från norra Småland:

“Om Perpetua sig visar grön, (!)

Blir våren tidig och den blir skön.

Om Perpetua har snö i håren,

Så dröjer det mycket länge med våren,

Och om Perpetua har is på sjö,

Så kommer säkert April med snö.“

Afven i Västergötland och t. o. m. uppe i Dalarna skall Perpetua göra isarna osäkra! I norra Småland inträffarenligt mina undersökningar öfver isförhållandena i Sverige islossningen i medeltal omkring den 20 April. En islossning den 7 Mars är där således ytterligt ovanlig. Ej heller har islossningen i forna tider varit tidigare än nu i norra Europa, såsom gamla anteckningar öfver islossningen i Mälaren vid Västerås sedan 1712, i Newafloden vid Petersburg sedan 1718 och i Diina och'Dvina ända från 1500-talet visa. Enstaka år förekomma väl stora afvikelser, men i medeltal har ingen förändring i islossningstidema under de sista 300 åren kunnat spåras. Att ingen förändring i klimatet här inträffat under denna tid, har man också funnit genom att jämföra den meteorologiska dagbok, som den store astronomen Tycho Brahe förde på sitt berömda ob-servatorium Uranienborg på ön Hven i Öresund under flera år (1576—1597), med de senare årtiondenas iakttagelser i Köpenhamn. Det låter således svårligen bestrida sig, att dessa och dylika bemärkelsedagar utifrån inkommit i Sverige.

Vända vi oss nu till utlandet, så finna vi i snart sagdt alla länder gamla och nyare samlingar af detta slag. I den samling, som nyligen utgifvits af engelsmannen Inwards*) finnes i slutet en förteckning af mer än etthundra dylika från olika länder, en förteckning, som dock är långt ifrån fullständig. I Danmark är den märkligaste bok af detta slag Peder Jacobsen Flemlöses “elementiske og jordiske Astrologie om Luftens Förändring“, som af honom författades på uppdrag af Tycho Brahe, hvilken, enligt uppgift af Longo-montanus, själf skrifvit företalet i Flemlöses namn, emedan denne 1591, då boken trycktes å Uranienborg, redan lämnat Hven. Denna bok innehåller 399 väderleksmärken.

Jämför man denna bok, eller hvilken som helst af de utländska samlingarna, med våra svenska, så öfverraskas man af att finna dem alla vara i sak ganska lika hvarandra, om än i formen stundom skiljaktiga. Detta tyder

*) Richard Inwards: Weather Lore a collection af Proverbs, Sayings, and Rules concerning the Weather. London 1893.uppenbarligen på ett gemensamt ursprung. Den framstående forskaren i äldre meteorologisk litteratur, Professor G. Hellmann i Berlin, har nyligen utgifvit en uppsats om tyska meteorologiska folkböcker *, hyari han redogör för sina forskningar häruti. De äldsta hithörande arbeten äro L. Reynman: Wetterbüchlein** och Bauern-Practica.

Den första, som Hellmann 1893 utgifvit i facsimile***, utgafs 1505 af Reynman på uppmaning af Grefve Wolfgang zu Öting. Den var på sin tid en af de mest lästa böcker och upplefde på 34 år 17 upplagor. D$n innehåller i 14 kapitel ett stort antal väderleksmärken och astrologisk-meteorologiska regler, men utmärker sig fördelaktigt för den samtida Bondepraktikan, därigenom att den ägnar mer utrymme åt naturliga och praktiska “märken“ än åt astrologiska föreställningar och bemärkelsedagar.

Bauern-Practica (Bondepraktikan) var en med den förra om allmänhetens gunst täflande skrift. Länge har man ansett Heyne von Urne såsom dess författare, ty på den hittills äldsta kända upplagan, tryckt i Basel 1517, står uttryckligen, att Erkeängeln Raphael uppenbarat denna Practica för den gamle och fromme mannen Heyne von Urne, hvilken byggt ett kapell och ett broderhus på S:t Gotthardt. Nu har emellertid Hellmann, som för sina forskningar låtit anställa undersökningar i 115 större bibliotek, anträffat upplagor från 1508, 1512 och 1514, så att von Urnes bok endast är en schweizisk upplaga. Denna bok innehöll i förstone blott fyra blad. Dessa innehöllo ej väderleksmärken i egentlig mening, utan begynna med den vers om Jule-Afton, som vi anfört i början af denna uppsats, och behandla sedan de särskilda månadernas väderlek, så som den ansågs angifvas af väderleken på de 12 första

* Meteorologische Volksbücher, uti Sammlung populärer Schriften herausgegeben von der Gesellschaft Urania zu Berlin N:r 8. 1891.

Wetterbüchlein von wahrer Erkentniss des Wetters.

**• Facsimile = en urskriften eller originalteckningen i hvarje dess minsta drag fullkomligt liknande efterbildning.

juledagarna. Därpå gifvas reglor ej blott för väderleken utan för

allehanda lifvets förhållanden för hvar månad, bemärkelsedagar, hvilka utan tvifvel delvis sammanhänga med den ännu fortlefvande hedniska vidskepelsen om lyckliga och olyckliga dagar, m. m. dylikt. Sedermera utsvällde boken så småningom till 96 sidor, i det att däri infördes såväl väderleksmärken, som medicinska och praktiska råd med mera, som kunde vara af gagn för bonden att veta enligt tidens föreställningar. Det är uppenbarligen från en sådan förökad upplaga, som Kyrkoherden Nils Klint utfört den svenska öfversättningen af 1663. Kapitlet i vår svenska bondepraktika: “Här följa några andra skiöna allmenneliga Bonde Reglor“, hvarur vi ofvam sid. 20 anfört en del/ är ordagrann öfversättning af de Bondereglor (Pauren regel), hvarmed Reynmans Wetterbtichlein slutar. De äro således hämtade ur den med bondepraktikan under dess första tid konkurrerande folkskriften.

Reynmans bok är emellertid äfven därföre af stort intresse, att den angifver de källor, hvarur författaren öst. Dessa äro astrologernas skrifter, hvaraf han uppräknar en stor mängd. Hellmann har dock funnit, att det hufvudsak-ligen är ur tvenne astrologers verk, som han hämtat, nämligen Guido Bonatti, en italiensk astrolog från 13:de århundradet, och Firminus (Firmin de Belleval), en fransk astrolog från det 14:de, hvilken senare i sin ordning citerar Alkindus, Haly, Ptolomceus, m. fl. Bonattis verk* har icke varit mig tillgängligt. Det trycktes 1491, och Reynman har ur detsamma hämtat de första kapitlen i sin bok. Hvad åter angår Firminus, så finnes hans år 1319 författade arbete ** i en senare upplaga af 1539 på Upsala bibliotek.

* Opusculum repertorii pronosticon in mutationes aeris.

Repertorium de mutafcione aeris etc. Parisiis MDXXXIX. I samma pergamentsband är bundet: Alkindus, De temporum mutationi-bus, samt Iaphar, De mutatione temporis. Bandet innehåller i början en Pharm acologia af Valerius Cor dusf h varmed det är tecknadt på ryggen.Det innehåller 79 sidor, af hvilka de 71 första behandla väderleksförutsägelser enligt rent astrologiska metoder. De åtta sista innehålla arbetets sjunde del, hvari en mängd väderleksmärken äro framställda, hvilka öfverensstämma med dem, som sedermera i olika länder upprepats i ofvannämnda folkskrifter.

Detta, att de egentliga genom direkta iakttagelser vunna väderleksmärkena intaga en underordnad plats, är gemensamt för den astrologiska litteraturen. Astrologien, denna särskildt af araberna utvecklade, förmenta vetenskap, stod hos de lärde och bildade i högt anseende, och den af-delning af den samma, som behandlade väderleksförutsägelser, var ingalunda den lättaste. Det erfordrades ett studium och ett arbete, som knappast stod efter det, som är af nöden för lösandet af den moderna astronomiens uppgifter. Väderleksmärkena voro tydligen för astrologerna af underordnad vikt. Men de värderades dock för sin höga ålder. Flertalet af dem återfinnas i forntida skrifter, såsom Nya Testamentet*, Virgilius, Plinius, Aristoteles, m. fl. Ja, den grekiske poeten Aratus har omkring 270 år före Kristus i sin Diosemeia lämnat oss en versifierad sammanställning på öfver 400 verser af väderleksmärken, hvilka ännu äro de viktigaste, som användas i de olika länderna i Europa.

Vi komma således till det resultat, att väderleksmärkena leda sitt ursprung från den klassiska forntiden, måhända äro de ännu äldre, men därom sakna vi, såvidt jag vet, närmare kännedom. Det enda som man på meteorologiska grunder måste antaga är, att de leda sitt ursprung från den tempererade zonen, ty inom den heta zonen, t. ex. Indien, äro de i allmänhet ej tillämpliga. Med den klassiska litteraturen hafva de gått öfver till araberna, medeltidens mest bildade folk. Därifrån hafva de med den astrologiska litteraturen återkommit till Europa, där de i början

• Matth. 16: 2, 3; Luk. 12: 54, 55.af 1500-talet Öfversatts och ingått i vidt spridda folkskrifter, och slutligen hafva de, dels fortfarande genom dylika skrifter, dels genom muntlig tradition fortlefvat bland menige man intill vår tid, om ock stundom förändrade till formen och förökade af några nyare, mera lokala iakttagelser.